

DR. REFİK SAYDAM (1882-1942)

*TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
İLK SAĞLIK BAKANI*

Turhan ADA

Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul

ÖZET

1882 yılında İstanbul'da doğan Dr. İbrahim Refik Saydam, 1905 tarihinde, Askeri Tıbbiye'den, "Yüzbaşı" rütbesi ile mezun olmuştur. Balkan Savaşları'nda gösterdiği başarılı performansın ardından I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Karargah-ı Umumiye Sahra Sıhhiye Umum Müfettiş Muavinliğine atanmış ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar görevine devam etmiştir. "IX. Ordu Müfettişi Sıhhiye Reis Vekili" sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan heyetin bir üyesi olarak, Milli Mücadele sürecine aktif olarak katılmış,

10 Mart 1921-20 Aralık 1921 tarihleri arasında "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili" olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet döneminde tekrar aynı göreve atanan Dr. Refik Saydam, 4 Mart 1925 tarihinden 25 Ekim 1937 tarihine kadar vazifesine devam etmiş, sağlık altyapısının kurulmasında ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede, etkisini günümüzde de koruyan başarılı organizasyonlara imza atmış, 8 Temmuz 1942 tarihinde, görev başındayken hayata veda etmiştir.

Anahtar kelimeler: Refik Saydam, milli mücadele, TBMM, sağlık bakanları, başbakanlar

İLETİŞİM İÇİN: Turhan Ada Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul tada@yildiz.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3670-2365>

GÖNDERİLDİĞİ TARİH: 16 / 10 / 2023 • **KABUL TARİHİ:** 20 / 10 / 2023

ABSTRACT

Born in Istanbul in 1882, Dr. İbrahim Refik Saydam graduated from the Military Medical School in 1905 with the rank of "Captain". Following his successful performance in the Balkan Wars, with the beginning of World War I, he was appointed as Deputy General Inspector of General Headquarters Sahra Sanitary and continued his duty until the signing of the Armistice of Mudros. IX. He actively participated in the War of Independence process as a member of the delegation that went to Samsun with Mustafa Kemal Pasha in the capacity of "Army Inspector,

Deputy Chief of Sanitary Affairs" and served as "Deputy of Sanitary and Civil Aid" between 10 March 1921 and 20 December 1921. Dr. was appointed to the same position again during the Republic period. Dr. Saydam continued his duty from March 4, 1925 to October 25, 1937, and organized successful organizations that maintain their impact today in the establishment of health infrastructure and the fight against infectious diseases. He passed away on July 8, 1942, while he was on duty.

Keywords: Refik Saydam, national struggle, Turkish Grand National Assembly, prime ministers

ASKERİ HEKİMLİK DÖNEMİ

Yakın dönem Türk tarihinde, bilimsel yönü ile olduğu kadar bir devlet adamı olarak ortaya koyduğu performansla da etkin olan Dr. Refik Saydam 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur.¹ Fatih Askeri Rüştiyesi'ni ve Çengelköy Askeri İdadisi'ni bitirdikten sonra, 22 Ekim 1905 tarihinde, "Tabip Yüzbaşı" rütbesiyle askeri tıbbiyeden mezun olmuştur.² Gülhane Askeri Hastanesi'nde aldığı klinik eğitiminin ardından Manastır ve Maltepe Askeri Hastanelerinde görev yapan Dr. Refik Saydam uzmanlık eğitimi için 4 Ağustos 1910'da Berlin Askeri Tıp Akademisi'ne gönderilmiş, Brandenburg, Danzig, Spandou ve Scharite gibi önemli merkezleri de kapsayan eğitim sürecinin ardından, 26 Eylül 1912'de İstanbul'a dönmüştür.²⁻⁴ Bu dönemde Osmanlı Devleti, fiilen İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) tarafından yönetilmekte ve devlet parçalanma sürecine girmiş bulunmaktadır.

Genel konjonktür böyle bir görünüm arz ederken, "Kıdemli Yüzbaşı" rütbesini taşıyan Dr. Refik Saydam, Almanya'da edindiği deneyimle ansızın başlayan Balkan Savaşlarında adından söz ettirmiş, Antalya ve Çatalca cephelerinde kolera hastalığını önleyici çalışmalar gerçekleştirmiş, bulaşıcı hastalıklarla başarıyla mücadele etmiştir.⁴

Osmanlı Devleti için son derece kritik bir zaman dilimi olan I. Dünya Savaşı yıllarında Süleyman Numan Paşa'nın nezareti altında deneyim kazanan Dr. Refik Saydam, 20 Temmuz 1914 tarihinde atandığı "Karargah-ı Umumiye Sahra Sıhhiye Umum Müfettiş Muavinliği" görevinde üstün başarı göstermiş, "Ordu İlaş Nizamnamesi Tetkik Azası" olarak İstanbul'daki Bakteriyolojihane'yi

yeniden yapılandırmış, tifo, tifüs, dizanteri, veba ve kolera aşılarının, tetanos ve dizanteri serumlarının milli imkanlarla üretilmesini sağlamıştır.^{3,4} Dr. Refik Saydam'ın bu bağlamdaki çalışmaları sonucunda hazırladığı tifüs aşısı, tıp literatürüne geçmiş ve I. Dünya Savaşı'nda hem Türk hem de Alman askerleri tarafından kullanılmıştır. 1929 yılında gerçekleşen ve üç ay kadar süren ABD ziyaretinde konuyla ilgili olumlu geri dönüşlere tanık olması da ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu arada, 1916 yılındaki iki etkinliği ile Berlin Cerrahi Kongresi'ne "Tabip Binbaşı" rütbesiyle katıldığı ve Galiçya cephesindeki Türk sıhhiye teşkilatını itina ile denetlediği de belirtilmelidir.^{2,4}

30 Ekim 1918 tarihinde atılan imzalarla başlayan Mondros Mütarekesi döneminde İzmit Askeri Kumaş Fabrikası Hekimliğine atanan Dr. Refik Saydam, Dr. İbrahim Tali (Öngören) Bey'in yardımcısı ve "IX. Ordu Müfettişliği Sıhhiye Reis Vekili" olarak Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkan heyetin içinde yer almıştır.³ Samsun'da böbrek sancıları başlayan, ateşlenen ve sıtmaya yakalanan Mustafa Kemal Paşa onun tedavisi altında sağlığına kavuşmuştur ve bu hasta-doktor yakınlığı bir süre daha devam edecektir.^{2,6}

SAĞLIK BAKANLIĞI DÖNEMİ

Dr. Refik Saydam Erzurum ve Sivas Kongrelerine bizzat iştirak ettikten sonra, 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Ankara'ya gelmiş, 15 Mayıs'ta "Doğu Beyazıt Mebusu" sıfatıyla Milli Müdafaa Vekaleti Sıhhiye Dairesi Reisliğine atanmıştır (Resim 1).^{2,4,7-10} Bu bağlamda en dikkat çeken icraatı ile birçok Avrupa ülkesinde bile

eş değeri bulunmayan sağlık bakanlığının yeni kabinede yer almasını sağlamıştır.^{11,12} Yaşanmakta olan kadro ve ekipman sıkıntısına rağmen “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti” adıyla kurulan yeni bakanlığa verdiği destek, cesur ve girişimci bir tıp adamı olduğunu göstermektedir. Hiç şüphesiz bu sonucun ortaya çıkışında almış olduğu eğitim kadar edindiği mesleki tecrübelerin de büyük etkisi olmuştur. Nitekim, çok geçmeden, selefi Dr. Adnan (Adivar) Bey’den bakanlığı devralmış, vazifede bulunduğu müddet içinde (10 Mart 1921-20 Aralık 1921) yasal altyapının hazırlanması, sayıları 2 milyonu bulan göçmenlerin iskanı, yaralıların rehabilitasyonu, salgın hastalıklarla mücadele ve toplumsal sorunlar gibi yaşamsal konularda yüksek bir performans sergilemiştir.¹²⁻¹⁴ Bu dönemde “Tabip Yarbay” rütbesini taşımaktadır ve İstanbul mebusudur.²

Soyadı bizzat Atatürk tarafından verilen ve kurulan ilk Cumhuriyet hükümetinde “Sağlık Bakanı” sıfatıyla sorumluluk üstlenen Dr. Refik Saydam, 4 Mart 1925 tarihinden 25 Ekim 1937 tarihine kadar 12 yıl 7 ay kesintisiz görev yaparak, örneği nadir görülen bir başarıya imza atmıştır (Resim 2).^{2,15} Bu dönem, Cumhuriyet tarihinin en sıkıntılı yıllarına karşılık gelmektedir; her şeyden önce ortada, birbirini takip eden savaşlar ve işgaller nedeniyle iş gücünü kaybetmiş bir toplum vardır, salgın hastalıklar ve yokluklar her geçen gün artmakta, ülke kaldırılması yıllar alacak bir enkaz görüntüsü vermektedir.²

Dr. Refik Saydam, bir hekim ve bir tıp adamı olarak bunca güçlüğü rağmen son derece yüksek bir performans göstermiş, bilim adamlığını devlet adamlığı ile birlikte yürütebilen ender simalardan biri olarak tarihe adını yazdırmıştır. Bugün bile takdirle anılan ve günümüz sağlık altyapısının temellerini oluşturan icraatları bu gerçeği gözler önüne sermektedir; nitelikli sağlık personeli yetiştiren eğitim kurumları, 200 Muayene ve Tedavi Merkezi (küçük dispanser), doğum üniteleri ve çocuk bakımevleri açan Dr. Refik Saydam, yenilediği memleket hastanelerine ek olarak 1924-1936 yılları arasında, Ankara, Erzurum, Diyarbakır, Sivas ve Haydarpaşa Numune Hastanelerini kurmuş, çıkarılmasına öncülük ettiği kanunlarla sürecin sağlam temellere dayandırılmasını sağlamıştır.^{1,10,16-19} Bu amaçla kabul edilen 51 kanun ve 18 tüzükte onun

Resim 1. Erzurum Kongresi öncesi (5 Temmuz 1919)
(Atatürk, Özel M. (eds.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993:50)

Resim 2. Atatürk ve Dr. Refik Saydam, Kastamonu dönüşü Ankara'dalar (1925) (Türk Tarih Kurumu Arşivi)

imzası vardır ve Türkiye'nin sağlık altyapısının şekillendiren kanun ve tüzüklerin neredeyse yarısı yine onun eseridir.¹⁷ 1593 sayılı Umumi Hıfzıssihha Kanunu, 3017 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu ve 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun bu bağlamda özellikle dikkat çekmektedirler.^{20,21} Eczacılık ve diş hekimliği alanlarında, Cumhuriyet döneminde yapılan ilk ciddi yasal ve kurumsal düzenlemeleri de bu listeye eklemek mümkündür.²²

Ortaya koyduğu bu yüksek performans nedeniyle, 1925 yılında İstanbul Darülfünunu tarafından “Fahri Profesörlük unvanına layık görülen, Dr. Refik Saydam, nitelik ve nicelik açısından tatminkar düzeyde bir sağlık personeli oluşturmaya çalışmış, maddi imkanı yetersiz hekim aday gençlerin problemleri ile yakından ilgilenmiştir.^{16,23,24} Gelir düzeyi düşük toplum kesimleri onu yanlarında görmüşler, köylere giden seyyar tabipler yoksul hastalara ücretsiz muayene ve ilaç temin etmişlerdir.^{1,10}

Resim 3. Atatürk'ün Kızılayı ziyareti (18 Haziran 1935) (Kızılay Arşiv ve Kütüphanesi)

Beş senesi Cumhuriyet döneminde olmak üzere yaklaşık 13 yıl yönettiği Türk Kızılayı'nı gelirlerini artırmak suretiyle ülke genelinde yeniden örgütleyerek uluslararası platformlarda söz sahibi yapması, hiç şüphesiz bu yaklaşımının en belirgin örneğidir.²⁵ Dr. Refik Saydam dönemi Kızılay'ın tarihinde bir "toparlanma dönemi" olmuştur (Resim 3). Ulusal ölçekte olduğu kadar uluslararası boyutta da kendisini gösteren ve 1929 buhranı ile daha da şiddetlenen ekonomik kriz ortamında ortaya konulan icraatlara bakıldığında bu kolaylıkla görülebilmektedir. Kızılay bünyesinde bir Hastabakıcı-Hemşire Okulunun kurulması, yerli yabancı ayırımı yapılmaksızın olanaklar ölçüsünde tatbik edilen sosyal destek programları, açılan aşevleri, göçmenler ile savaş esirleri konusunda ortaya konulan hassasiyet bu realiteyi gözler önüne sermektedir.¹⁸

17 Mayıs 1928 yılında kurulan Hıfzıssıhha, Dr. Refik Saydam'ın ülkemize kazandırdığı en değerli sağlık kurumlarından biridir ve halen fonksiyoneldir.¹⁰ Uzmanlık gerektiren böyle bir kurumu 1928 yılı gibi ekonomik açıdan oldukça sorunlu bir dönemde hayata geçirmiş olması, kurum imkanlarıyla üretimi yapılan serumlar, tetanos, difteri, kolera, çiçek ve tifüs aşılı bir tıp adamı olarak sahip olduğu yüksek potansiyeli gösterdiği gibi dirayet ve becerisine de ışık tutmaktadır.^{2,10} Nitekim, 2 Kasım 1936 tarihinde kuruma bağlı bir de Hıfzıssıhha Okulu kurulmuş ve böylece ortaya uygulamalı eğitim veren akademik bir yapı çıkmıştır.¹⁰

Tifo, tifüs, kızıl, difteri ve menenjit gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk toplumunu ciddi şekilde sarsan bulaşıcı hastalıklara karşı

verdiği destansı mücadele, bu açıdan bakıldığında çok daha anlamlı bir zemine oturmaktadır. Bu bağlamda özellikle sıtma, trahom ve frengi karşısında başarılı bir performans ortaya koymuştur.^{16,26,27} Tecrübeli bir tıp adamı olarak, çiçek hastalığı, kolera ve kuduzla, Türk sağlık ordusunun bir neferi gibi mücadele etmiştir.^{2,10,11,16} Ancak bu hastalıklardan hiçbiri “verem” kadar dramatik sonuçlar doğurmamıştır.

Dr. Refik Saydam'ın Cumhuriyetin ilk yıllarında en ciddi sağlık sorunu olan veremle savaş için kurduğu İstanbul Verem Savaş Dispanseri, Heybeliada Sanatoryumu ve Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Hastaneleri toplumun bu yarasına merhem olmuşlardır.¹⁰

31 Temmuz 1933 tarihinde çıkarılan Üniversite Reformu Kanunu ile darülfünundan üniversiteye dönüşen yapı ile de yakından ilgilenen Dr. Refik Saydam, Nazi yönetiminden kaçan bilim adamlarının istihdamında önemli rol oynamıştır. Kimi zaman, “Milli Eğitim Bakanı Vekili” unvanını kullandığı bu dönemde, 30 kadar bilim adamı bizzat kendisinin gayretleriyle Türkiye'ye getirilmiş, üniversiteye ve Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne katkı yapmaları sağlanmıştır.²

Resim 4. Vefat haberi. (Ulus 8 Temmuz 1942)

25 Ocak 1939'da Başbakanlık görevine atanan Dr. Refik Saydam, yoğun geçen bir vazife döneminden sonra, 8 Temmuz 1942 tarihinde, görevi başında ansızın hayata veda etmiş, 10 Temmuz 1942 Cuma günü, Sağlık Bakanlığı önünde yapılan törenden sonra Cebeci Asrı Mezarlığı'na defnedilmiştir (Resim 4).^{2,28,29}

Başarılı bir hekim ve özverili bir devlet adamı olan Dr. Refik Saydam'ı saygı ve minnetle anıyoruz.

KAYNAKLAR

1. Aydın E. Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi, Ankara, Naturel Yayınları. 2002: 37-41.
2. Dr. Refik Saydam 1881-1942, Ölümünün 40. Yılı Anısına, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı. 1982: 7-127.
3. Aydoğan M. Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005, İzmir, Umay Yayınları. 2005: 29.
4. İbrahim Refik Saydam, Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekaleti Zat İşlemleri Dairesi Emeklilik Şubesi 293 Numara 28, T.C. Emekli Sandığı Arşivi, Ankara.
5. Ortaylı İ. Sağlık Ordusunun Az Bilinen Komutanlarından Dr. Refik Saydam. Milliyet 8 Temmuz 2012.
6. Tevetoğlu F. Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara, Ayıldız Matbaası. 1971: 22
7. ATASE, ATAZB, Kutu No.15, Gömlek No.90, Belge No.90-6. ATAZB, Kutu No.22, Gömlek No. 166, Belge No. 166-1.
8. Atatürk MK. Nutuk, Cilt I, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları. 1981: 32.
9. Kansu MM. Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt I, Ankara, TTK Basımevi. 1988: 30, 206.
10. Sağlık Hizmetlerinde 50. Yıl, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları. 1973: 80-308.
11. Soyer A. Türkiye'nin İktisadi ve Sosyal Tarihi Bağlamında Başlangıcından 1960'a Kadar Sağlık Bakanlığı ve Sağlık Hizmetleri. Toplum ve Hekim Kasım-Aralık 2001; 6 (16): 415-416.
12. Unat EK. Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları. 1988: 180.
13. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt IX, s. 64.
14. Kara B. Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Dr. Refik Saydam. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995: 57-63, 167.
15. Dağlı N, Aktürk B. Hükümetler ve Programları 1920-1960, Ankara, TBMM Basımevi 1998: 2-84.
16. Özden N. Dr. Refik Saydam'ın Türk Sağlık Politikalarına Etkisi (1923-1937). 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, 1-6 Eylül 2002 Ankara. Bildiri Kitabı, s: 1504-1508.
17. Eren N, Tanrıtanır N. Cumhuriyet ve Sağlık, Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayını 1998: 10; 29.
18. Yeniaras O. Türkiye Kızılay Tarihine Giriş, İstanbul 2000: 119-136.
19. Bertan M, Güler Ç. Halk Sağlığı Temel Bilgiler, Ankara, Güneş Kitabevi Ltd. Şti. 1997: 382.
20. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Ankara, T.C. Başvekalet Müdevenat Müdürlüğü Neşriyat Şubesi Yayını. 1930: 3-34.
21. Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, İstanbul, T.C. 3. Mıntıka Etibba Odası Neşriyatı. 1930: 1-34.
22. Önger MF. Dr. Refik Saydam'ın Türk Eczacılığına Yaptığı Hizmetler, Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982: 133.

23. Hastahane Mecmuası. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul 1925.
24. Sağlık Hizmetlerinde Refik Saydam. Toplum ve Hekim Aralık 1987; 45.
25. Türkiye Kızılay Derneğinin Tarihçesi, Amaç ve Ödevleri, Ankara, Türkiye Kızılay Derneği. 1962: 88-94.
26. Hot İ. Ülkemizde Trahom ile Mücadele. Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Hukuku Tarihi Dergisi 2003: 22.
27. Aydın E. Türkiye'de Sıtma Mücadelesi. III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 20-23 Eylül 1993 Ankara. Kongre Kitabı, s: 304-308.
28. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt XXIX, s. 143.
29. Metintaş MY. Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008: 176-274.